

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۴۰۴

صفحه ۲۶۴ تا ۲۸۷

تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر خطوط لوله گاز و پیامدهای آن برای سیاست انرژی ایران

دانشجوی مقطع دکتری رشته روابط بین الملل، واحد اصفهان
(خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

احمد الحاجم

استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد شهرضا، دانشگاه
آزاد اسلامی، شهرضا، ایران

بشیر اسماعیلی *

استاد گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشگاه القاسم گرین، عراق

علی هادی حمیدی الشکراوی

استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد شهرضا، دانشگاه
آزاد اسلامی، شهرضا، ایران

محمد رضا اقارب پرست

چکیده

تأمین انرژی اروپا توسط روسیه به عنوان یکی از مهم ترین حوزه های مناقشه میان مسکو و واشنگتن مطرح است. روسیه از صادرات انرژی به مثابه ابزاری راهبردی برای اعمال نفوذ در اروپا بهره می گیرد، در حالی که ایالات متحده این وابستگی را تهدیدی علیه موازنه قدرت تلقی کرده و در پی کاهش آن است. از دیدگاه آمریکا، یکی از راهکارهای تحقق این هدف، بهره گیری از کشورهای جایگزین مانند ایران است که از ذخایر غنی انرژی و موقعیت ژئوپلیتیک ویژه ای برخوردار است؛ هرچند خود ایران نیز به دلیل تنش های سیاسی با آمریکا در معرض تحریم های بین المللی قرار دارد. پژوهش حاضر به این پرسش می پردازد که تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر انرژی و خطوط لوله گاز، چه پیامدهایی برای سیاست انرژی ایران به همراه خواهد داشت؟ بر اساس فرضیه تحقیق، در صورتی که ایران بتواند از شکاف میان غرب و روسیه بهره برداری کرده و دیپلماسی انرژی خود را فعال نماید، می تواند به عنوان یک گزینه جایگزین برای تأمین انرژی اروپا مطرح شود و حتی زمینه بازنگری آمریکا در سیاست های تحریمی خود نسبت به ایران فراهم آید. مقاله با بهره گیری از روش توصیفی-تحلیلی و داده های کتابخانه ای، تلاش دارد تا با تکیه بر چارچوب نظری رئالیسم نئوکلاسیک، جایگاه احتمالی ایران را در معادلات آینده انرژی منطقه ای و بین المللی تحلیل کند.

کلیدواژه: انرژی، خطوط لوله، تضاد منافع، روسیه، ایالات متحده، جمهوری اسلامی ایران.

* نویسنده مسئول: bashir_esmaeili@yahoo.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۲/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۸

The Islamic Revolution Approach Quarterly
Vol. 19, No.70, Spring 2025, P 264-287
rahyaftjournal.ir

The U.S.–Russia Conflict over Energy Pipelines and Its Implications for Iran’s Energy Policy: A Neoclassical Realist Analysis

Ahmad Al-Hajim

PhD student in International Relations, Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan) Branch, Isfahan, Iran

Bashir Ismaeili *

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran

Ali Hadi Hamidi Al-Shukrawi

Professor, Department of Political Science and International Relations, Al-Qasim Green University, Iraq

Mohammad Reza Aghareb Parast

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran

Abstract

The geopolitical rivalry between the United States and Russia over energy pipelines has intensified, particularly following Russia's invasion of Ukraine in February 2022. This conflict has significant implications for global energy security and presents both challenges and opportunities for Iran's energy policy. This study employs the neoclassical realist framework to analyze how the U.S.–Russia energy competition influences Iran's potential role as an alternative energy

* Corresponding Author: bashir_esmaeili@yahoo.com

How to Cite: Al-Hajim, A., Ismaeili, B., Hadi Hamidi Al-Shukrawi, A., Aghareb Parast, M. R. (2025). Title, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(70), 264-287.

Received: 19/12/2024

Accepted: 08/05/2025

supplier to Europe. While Iran possesses substantial natural gas reserves and a strategic geographic position, internal political dynamics and external pressures, including sanctions and alliances, complicate its ability to capitalize on emerging opportunities. The study concludes that Iran's effective engagement in the evolving energy landscape requires strategic recalibration of its foreign policy and energy diplomacy.

Keywords: Energy Security; Natural Gas Pipelines; U.S.–Russia Rivalry; Iran; Neoclassical Realism; Energy Diplomacy; European Energy Policy.

Introduction

Energy security remains a pivotal concern in international relations, particularly in the context of great power rivalries. The United States and Russia have long competed over energy influence in Europe, with natural gas pipelines serving as both economic tools and geopolitical instruments. Russia's extensive pipeline network, including projects like Nord Stream and Turk Stream, has historically supplied a significant portion of Europe's energy needs. However, geopolitical tensions, especially following Russia's 2022 invasion of Ukraine, have prompted the U.S. and European nations to seek alternatives to Russian energy sources. This shift opens potential avenues for other energy-rich nations, notably Iran, to play a more prominent role in European energy markets. Iran, endowed with the world's second-largest natural gas reserves and a strategic location bridging the Middle East and Europe, appears well-positioned to serve as an alternative energy supplier. Nonetheless, Iran's complex political landscape, strained relations with Western powers, and existing sanctions pose significant challenges to realizing this potential. This study explores how the U.S.–Russia energy rivalry impacts Iran's energy policy and assesses the conditions under which Iran could enhance its role in the global energy arena.

Materials & Methods

This research adopts a qualitative methodology grounded in the neoclassical realist theory of international relations. Neoclassical realism posits that a state's foreign policy is influenced by both systemic pressures and domestic factors, including leadership perceptions, national identity, and internal political structures. By applying this framework, the study examines how external

geopolitical dynamics and internal political considerations shape Iran's energy policy decisions. Data sources include policy documents, official statements, academic literature, and reports from international energy agencies. The analysis focuses on key events and developments from 2006 to 2025, encompassing the Russia–Ukraine gas disputes, the implementation of U.S. and EU sanctions on Russia and Iran, and the evolution of European energy diversification strategies.

Discussion & Results

The U.S.–Russia competition over energy pipelines has significantly influenced global energy markets and geopolitical alignments. Russia's use of energy exports as a foreign policy tool has prompted the U.S. to counteract by promoting energy diversification in Europe, including support for alternative pipeline projects and liquefied natural gas (LNG) imports. These efforts aim to reduce Europe's dependency on Russian energy and diminish Moscow's leverage over European affairs.

In this context, Iran emerges as a potential alternative energy supplier. Its vast natural gas reserves and geographic proximity to Europe make it a viable candidate for contributing to European energy security. However, Iran's ability to capitalize on this opportunity is hindered by several factors:

- Sanctions and International Isolation: Iran faces extensive U.S. and EU sanctions targeting its energy sector, limiting its capacity to engage in international energy projects and access necessary technologies and investments.

- Domestic Political Dynamics: Iran's internal political structure, characterized by competing power centers and ideological divisions, complicates the formulation and implementation of coherent energy policies aligned with international opportunities.

- Strategic Alliances: Iran's alignment with Russia, particularly in opposing U.S. influence, creates a paradox wherein collaboration with Russia may undermine Iran's prospects of serving as an alternative to Russian energy in Europe.

Despite these challenges, there are indications that Iran recognizes the strategic importance of energy diplomacy. Engagements with neighboring countries and participation in regional energy initiatives suggest a willingness to explore avenues for integrating into the global energy market. However, without significant shifts in both domestic

policy and international relations, Iran's potential remains largely untapped.

Conclusion

The intensifying U.S.–Russia rivalry over energy pipelines presents both challenges and opportunities for Iran's energy policy. While systemic factors create a conducive environment for Iran to enhance its role in European energy security, domestic constraints and strategic alignments limit its capacity to do so. To navigate this complex landscape, Iran must undertake a strategic recalibration of its foreign policy and energy diplomacy. This includes addressing internal political divisions, seeking avenues for sanction relief, and balancing its relationships with major powers to position itself as a credible and reliable energy partner for Europe. By aligning its domestic policies with international opportunities and adopting a pragmatic approach to foreign relations, Iran can potentially transform its energy sector into a cornerstone of economic development and international engagement. Such a transformation requires not only policy shifts but also a reimagining of Iran's role in the global energy order, moving from isolation to integration.

مقدمه

در اواسط دهه اول ۲۰۰۰، امنیت انرژی به یک اولویت سیاست خارجی اروپا تبدیل شد. وابستگی بیش از حد کشورهای عضو اروپایی به یک تامین کننده اصلی یعنی روسیه، همراه با تعدادی از رویدادهای نگران کننده مانند افزایش قیمت نفت و تقاضای جهانی، گسترش اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴ و اختلافات گاز بین اوکراین و روسیه در سال های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹، امنیت انرژی را به یکی از مهم ترین چالش های امنیتی برای اتحادیه اروپا مواجه کرده است. پس از گسترش اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴، جدیدترین اعضای اتحادیه اروپا، اعتماد خود را نسبت به منابع انرژی روسیه از دست دادند و برای افزایش قدرت خود در برابر روسیه، به دنبال راه هایی برای کاهش وابستگی به گاز طبیعی روسیه بودند و درصدد توسعه یک «سیاست امنیت انرژی مشترک» در اروپا برآمدند. در مقابل، قدیمی ترین اعضای اتحادیه اروپا، همکاری های انرژی دوجانبه با روسیه را به عنوان یک راه برای افزایش امنیت انرژی خود می بینند. در همین راستا، با وجود همه پیشرفت های انجام شده در جهت ایجاد یک سیاست امنیت انرژی مشترک، به نظر می رسد که اتحادیه اروپا هنوز بازیگر اصلی در زمینه انرژی نیست. بنابراین، وابستگی کشورهای عضو اروپا به تامین انرژی روسیه نیز در کنار اقیانوس اطلس نگرانی ایجاد کرده است. در واشنگتن اعتقاد قوی وجود دارد که روسیه استراتژی «قسمت و حکمرانی» را اجرا می کند و انرژی را به عنوان یک ابزار برای افزایش تأثیر خود در اروپا استفاده می کند. ایالات متحده همچنین نگرانی های خود را درباره تهدیدات ناشی از افزایش صادرات انرژی بیان کرده است، زیرا افزایش درآمد ممکن است به یک سیاست خارجی روسی تهاجمی تبدیل شود. حتی می توان گفت که ایالات متحده اغلب درباره وابستگی اروپا به گاز طبیعی روسیه نگران تر از اروپایی ها به نظر می رسد. این امر در اقدامات واشنگتن برای متوقف کردن گسترش زیرساخت های گاز روسیه به اروپا و کاهش وابستگی اروپا به گاز طبیعی روسیه، آشکار است که مستلزم ارائه جایگزین های دیگر برای تامین انرژی اروپا می باشد. در این میان، ایران، با توجه به ذخائر غنی انرژی و موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک خاص خود در حوزه انرژی (صادرات و ترانزیت)، می توان یکی از بهترین این گزینه ها باشد. اما مشکل اینجاست که ایران به دلیل تحریم های آمریکا و انزوای بین المللی، در بازار جهانی انرژی نقش موثری ندارد و از سوی دیگر، دارای روابط پیچیده ای با روسیه به ویژه در تقابل با غرب است. روسیه نیز دارای سیاست روشنی در قبال ایران نیست؛ چون از یک طرف به ایران به عنوان یک شریک راهبردی مهم نیاز دارد و از طرف دیگر، از چرخش احتمالی ایران به سمت غرب راضی نیست و از جمله این که مخالف گازرسانی ایران به اروپاست.

از این رو، پژوهش حاضر، از طریق روش توصیفی - تحلیلی و با اتخاذ رویکردی انتقادی و با رجوع به اطلاعات موجود در زمینه موضوع پژوهش، به دنبال این است تا نشان دهد که تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر انرژی و خطوط لوله را می‌توان به مثابه یکی از مهم‌ترین عواملی در نظر گرفت که قادر است بر روابط انرژی ایران و اروپا تاثیر گذار باشد.

۲. پیشینه تحقیق

خلاصه آثار چاپ شده مرتبط با موضوع مورد بررسی مقاله حاضر به قرار زیر می‌باشد:

نویسندگان	سال انتشار	عنوان	نتیجه
لینچ و همکاران در سال	۲۰۲۰	ارزیابی استراتژیک قدرت‌های بزرگ در دوره جدید	یافته‌ها نشان داد که صادرات انرژی، نقش مهمی در تلاش‌های مسکو برای بازگرداندن جایگاهش به‌عنوان ابرقدرت داشته است. افزایش صادرات نفت و گاز اقتصاد روسیه را بهبود بخشیده است که این امر به‌نوبه خود موجبات نوسازی ارتش روسیه و رفتار تهاجمی‌تر این کشور در عرصه بین‌المللی را فراهم کرده است؛ بنابراین، تلاش‌های ایالات متحده برای متوقف کردن صادرات انرژی روسیه به خارج غیرمنتظره نبوده و قابل پیش‌بینی بوده است. به عبارت دیگر، نشانه‌هایی از گذشته مبنی بر درگیری آمریکا و روسیه بر سر صادرات انرژی به اروپا وجود دارد.
پروویچ و همکاران	۲۰۱۹	بررسی انرژی روسیه و کشورهای خارجی، روابط و پیامدهای تعارض و همکاری	تجارت انرژی، عنصر اصلی روابط اتحادیه اروپا و روسیه به شمار می‌آید. روابط انرژی میان اروپا و اتحاد جماهیر شوروی به اواخر سال ۱۹۵۰ بازمی‌گردد، زمانی که ساخت خطوط لوله انتقال نفت و گاز به اعضای اروپای شرقی (لهستان، آلمان شرقی، چکسلواکی، مجارستان، رومانی و بلغارستان) در شورای همکاری‌های اقتصادی متقابل تصویب شد.
دی هاسوو همکاران	۲۰۱۱	سیاست امنیت خارجی روسیه در قرن بیست و یکم و پس‌از آن	اگرچه مناقشه گازی میان روسیه و اوکراین در سال ۲۰۰۶ اغلب به‌عنوان زنگ خطر برای اتحادیه اروپا تلقی می‌شود، اما کشورهای عضو اروپایی همچنان بر سر همکاری با روسیه برای مدت طولانی اختلاف نظر دارند. این به‌نوبه خود رشد سیاست مشترک اروپایی در زمینه امنیت انرژی را به شدت به تأخیر انداخته است.
مهاجرپور، حامد	۱۳۹۱	توسعه منابع گازهای رسی و امنیت انرژی اروپا	از آنجا که سیاست‌گذاری انرژی در این اتحادیه بر اساس سه ملاحظه امنیت عرضه، رقابت‌پذیری و پایداری انرژی انجام می‌پذیرد، توسعه گاز رسی موجب کاهش وابستگی به واردات گاز از روسیه و کاهش نفوذ آن در اروپا به‌ویژه اروپای شرقی و مرکزی خواهد شد. همچنین، توسعه گازهای رسی می‌تواند دستیابی به اهداف ترسیم شده در نقشه راه ۲۰۵۰ انرژی را تسهیل سازد.
ثمودی پیله رود، علی رضا؛ اکبری، محمد	۱۳۹۰	رویکرد اتحادیه اروپا برای حل مشکل انرژی	رویکرد اتحادیه اروپا برای حل مشکل انرژی ایجاد یک بازار مشترک و ارتقای آن به سطح یک جامعه انرژی تمام اروپایی است. اما برخی دولت‌های عضو برای تامین منابع مورد نیاز انرژی خود همچنان به‌طور جداگانه با روسیه مذاکره می‌کنند. اولویت‌های اصلی راهبرد انرژی کمیسیون اروپا برای سال ۲۰۰۲ را می‌توان در این موارد خلاصه کرد: ایجاد یک بازار انرژی تمام اروپایی یکپارچه؛ دسترسی به بالاترین سطح امنیت انرژی؛ تسلط در بخش فناوری‌های انرژی و تقویت بُعد خارجی بازار انرژی اتحادیه اروپا.

<p>وابستگی فزاینده اتحادیه اروپا به واردات انرژی طبیعی است تا امنیت انرژی از اولویت‌های نخست کشورهای اروپایی محسوب گردد و همه کشورهای اروپایی به موازات اتحادیه اروپا درصددیافتن راهکاری برای مقابله با این پاشنه آشیل خود باشند. تجزیه و تحلیل امنیت انرژی برای اروپا سبب می‌شود، اتحادیه اروپا خود را در وضعیتی بسیار آسیب پذیر - بیند که امنیت این اتحادیه و تک تک کشورهای عضو را به شدت تهدید می‌نماید. اقدامات اتحادیه اروپا برای تأمین امنیت انرژی مسأله تأمین امنیت انرژی سال‌هاست به دغدغه اصلی کشورهای قدرتمند تبدیل شده است. مسأله انرژی به امری حیاتی و استراتژیک تبدیل شده است و اروپا در صورتی که بخواهد به بازیگر تعیین کننده در صحنه بین‌المللی تبدیل شود باید بر این مشکل ساختاری غلبه نماید.</p>	<p>ژئوپلیتیک انرژی؛ اتحادیه اروپا و امنیت انرژی</p>	<p>۱۳۹۲</p>	<p>امینان، بهادر</p>
---	---	-------------	----------------------

منبع (یافته‌های پژوهش)

نوآوری این تحقیق در بهره‌گیری از چارچوب نظری رئالیسم نئوکلاسیک برای تحلیل تأثیر رقابت‌های ژئوپلیتیکی آمریکا و روسیه بر سیاست انرژی اروپا و جایگاه احتمالی ایران در این معادله نهفته است. برخلاف مطالعات پیشین که عمدتاً بر بررسی تاریخی منازعات انرژی یا تحلیل‌های ژئواستراتژیک متمرکز بوده‌اند، این پژوهش با تلفیق سطح سیستم بین‌الملل (رقابت قدرت‌های بزرگ) و سطح داخلی (ادراکات، فرهنگ راهبردی و ساختارهای تصمیم‌گیری در ایران) به ارائه تحلیلی چندبعدی و نو از فرصت‌های ناشی از شکاف ژئوپلیتیکی میان آمریکا و روسیه برای ایران پرداخته است. این مطالعه، برای نخستین بار، امکان بهره‌برداری ایران از تضاد منافع قدرت‌های بزرگ در حوزه انرژی را به مثابه یک فرصت راهبردی در چارچوب نظری واقع‌گرایی نئوکلاسیک بررسی می‌کند و بر اهمیت بازتعریف دیپلماسی انرژی ایران تأکید دارد

۳. چارچوب نظری: رئالیسم نئوکلاسیک

واقع‌گرایی نئوکلاسیک استدلال می‌کند که ادراکات سیاست‌گذاران باید در کنار ملاحظات ساختاری مورد توجه قرار گیرد و این نکته مهم، مناسب‌ترین مبنای نظری برای این تحقیق به نظر می‌رسد. رئالیست‌های نئوکلاسیک مانند نئورئالیسم استدلال می‌کنند که سیاست خارجی یک کشور اساساً با قابلیت‌های مادی نسبی آن در نظام بین‌الملل تعیین می‌شود. با این حال، آنها معتقدند که مسائل سیستمی تأثیر غیرمستقیم و پیچیده‌ای بر سیاست خارجی آن کشور دارد؛ به این دلیل که چیزهایی مانند تصویر عمومی رهبر و سیاست داخلی به عنوان فیلتری برای این عناصر سیستمی عمل می‌کنند (Rose, 1998: 343). رئالیسم نئوکلاسیک توضیحات قانع‌کننده‌تری نسبت به نئورئالیسم یا رئالیسم کلاسیک ارائه می‌کند، زیرا ادراکات داخلی از سیستم بین‌المللی و انگیزه‌های داخلی را به عنوان متغیرهای مداخله‌گر در نظر می‌گیرد. از آنجایی که به نظر می‌رسد واقع‌گرایان نمی‌توانند در مورد اینکه آیا می‌توان رئالیسم را به عنوان یک نظریه واحد تلقی کرد یا خیر، توافق ندارند، سازگاری این مکتب

گاهی اوقات مورد تردید قرار می‌گیرد. با این حال، رئالیست‌های نئوکلاسیک اهمیت چندانی برای توسعه نظریه‌های یکپارچه ندارند. در عوض، نظریه‌پردازان واقع‌گرا به رشته‌های مختلف رئالیسم نگاه می‌کنند تا مشخص کنند کدام یک برای یک موقعیت معین کاربرد بیشتری دارد (Wohlforth, 2008: 213).

۳-۱. ویژگی‌های اصلی رئالیسم نئوکلاسیک

دو گونه متمایز از رئالیسم نئوکلاسیک وجود دارد که توسط ریپسمن و همکارانش توضیح داده شده است. نویسندگان بیان می‌کنند که «از متغیرهای مداخله‌گر در سطح دولتی و فردی که توسط منتقدان واقع‌گرایی ساختاری شناسایی شده‌اند، به عنوان توضیحی برای انتخاب‌های سیاستی غیر بهینه که در تضاد با الزامات سیستمی هستند، استفاده می‌کند». واقع‌گرایان نئوکلاسیک نوع اول معتقدند که نئورئالیسم به اندازه کافی انتخاب‌های سیاست خارجی را در اکثریت قریب به اتفاق موارد توضیح می‌دهد، در حالی که رئالیسم نئوکلاسیک برای توضیح وقایع بسیار غیرعادی «انحراف از انتظارات رئالیستی ساختاری» مفید است (Ripsman et al, 2016: 29). از سوی دیگر، رئالیسم نئوکلاسیک نوع دوم فرض می‌کند که این رویکرد بیش از توضیح ناهنجاری‌ها می‌تواند طیف وسیع‌تری از رفتار سیاست خارجی را توضیح دهد. ریپسمن و همکاران استدلال می‌کنند که حتی اگر طرفداران این رویکرد موافق باشند که دولت‌ها معمولاً آن گونه رفتار می‌کنند که رئالیست‌های ساختاری انتظار دارند و رئالیسم نئوکلاسیک فقط می‌تواند رفتار مغایر با الزامات سیستمی را توضیح دهد، اما به ندرت چنین است. نویسندگان استدلال می‌کنند که معمولاً به دولت‌ها گزینه‌های مختلف سیاستی داده می‌شود، «به جای اینکه یک سیاست کاملاً بهینه توسط شرایط بین‌المللی دیکته شود»، زیرا «محیط بین‌المللی یک تهدید آشکار و قریب‌الوقوع را ارائه نمی‌کند». ضمناً جهان‌بینی، فرهنگ استراتژیک، ارتباطات دولت-جامعه، و نهادهای داخلی رهبران ملی مهمتر از خود شرایط در توضیح نتایج سیاست‌های دولت هستند. اما ریپسمن و همکاران هر دو نوع رئالیسم نئوکلاسیک را ناقص می‌دانند؛ به این دلیل که آنها چیز زیادی در مورد متغیر مستقل (محرک‌های سیستمی) و متغیر مداخله‌گر (مسائل سیاسی داخلی) که ممکن است بر نحوه تصمیم‌گیری‌ها و اجرای سیاست‌ها تأثیر بگذارد، به ما نمی‌گویند. آنها همچنین نمی‌توانند این واقعیت را توضیح دهند که تصمیمات سیاست دولتی (متغیر وابسته) می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای مواردی مانند نتایج بین‌المللی و تغییرات ساختاری در سیستم بین‌المللی داشته باشد (Ripsman et al, 2016: 32). به طور کلی، این دو گونه از رئالیسم نئوکلاسیک از واقع‌گرایی ساختاری منحرف می‌شوند و پیشنهاد می‌کنند که متغیرهای داخلی بین نیروهای سیستمی و پاسخ‌های سیاست خارجی ناشی از آن مداخله کنند. به این معنا که متغیرهای مداخله‌گر داخلی مانند تصاویر رهبران، فرهنگ استراتژیک، ارتباطات دولت-جامعه و

نهادهای سیاسی داخلی اغلب بر فرآیند تأثیر می‌گذارند، حتی زمانی که سیاست‌گذاران سیاست ایجاد می‌کنند. رئالیست‌های نئوکلاسیک، مانند رئالیست‌های ساختاری، استدلال می‌کنند که نظام بین‌الملل غیرمتمرکز و بدون قانون است. آنها هرج و مرج را به عنوان یک عامل علی مجزا نمی‌دانند، بلکه به عنوان یک عامل مجاز می‌دانند. به عبارت دیگر، آنارشبی به دولت‌ها در تعریف منافع امنیتی خود فاصله قابل توجهی می‌دهد و توزیع نسبی قدرت صرفاً پارامترهایی را برای استراتژی کلان تعیین می‌کند.

اسنایدر برای تعریف متغیرهای سیستمی که «اثر عناصر ساختاری اساسی‌تر را بر فرآیند تعامل اصلاح می‌کنند، اما خود تعامل نیستند»، اصطلاح «تعدیل‌کننده‌های تعامل» را ابداع کرد (Snyder, 1996: 169). وی اصلاح‌کننده‌های ساختاری را «خارجی و سیستمیک» می‌داند، زیرا همه واحدها را به شیوه‌ای مشابه تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ در حالی که ریسمن و همکاران اشاره می‌کنند که آنها «متمايز از تعداد واحدها و توزیع قابلیت‌هایی هستند که والتز به عنوان ساختارها تعریف می‌کند» (Ripsman et al, 2016: 40).

۲-۳. رئالیسم نئوکلاسیک و عوامل مداخله‌گر در رفتار سیاست خارجی

دولت‌ها

نویسندگان نظریه نئوکلاسیک رئالیستی سیاست بین‌الملل، عواملی را که بر رفتار سیاست خارجی دولت‌ها تأثیر می‌گذارند به چهار گروه طبقه‌بندی می‌کنند: ادراک رهبران، راهبردهای فرهنگی (فرهنگ راهبردی)، روابط متقابل بین نهادهای دولتی و گروه‌های داخلی، نهادهای خانگی.

ادراک رهبران: مدیران سیاست خارجی، مسئول اتخاذ تصمیمات سیاست بین‌المللی هستند. اعضای قوه مجریه مانند رئیس دولت، نخست‌وزیر، سایر اعضای ارشد کابینه، وزرا و مشاوران سیاسی در این دسته قرار می‌گیرند. آنها تأثیرگذارترین بازیگران در تحلیل سیاست خارجی هستند، زیرا به اطلاعات حساس و اطلاعات درباره سایر کشورها دسترسی دارند که در دسترس عموم نیست (Ripsman et al, 2016: 62). به منظور تعامل و درک محیط، مدیران سیاست خارجی بر مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها و تصاویر اصلی تکیه دارند که به راحتی قابل تغییر نیستند و پس از تشکیل، به عنوان فیلترهای شناختی عمل می‌کنند که نحوه پردازش اطلاعات توسط رهبران را اطلاع می‌دهند.

راهبردهای فرهنگی: فرهنگ استراتژیک یک کشور دومین مجموعه عوامل مداخله‌گر است که می‌تواند دیدگاه یک دولت را نسبت به جهان و سیاست‌های آن در پاسخ به آن شکل دهد. فرهنگ استراتژیک می‌تواند محدودیت‌های قابل توجهی بر توانایی مدیران سیاست خارجی برای انطباق سیاست خارجی یک دولت با شرایط ساختاری ایجاد کند.

سیاست و نظم اجتماعی: میزان توافق یا عدم توافق بین دولت و جامعه، میزان اعتماد شهروندان به تصمیم‌های سیاست خارجی دولت، پویایی سیاست ائتلاف در داخل دولت و سطح انسجام سیاسی و اجتماعی در داخل دولت، حمایت عمومی از سیاست خارجی عمومی و اهداف امنیت ملی.

نهادهای خانگی: رقابت بر سر انتخاب و اجرای سیاست در چارچوبی که توسط این نهادها ایجاد شده است، رخ می‌دهد و با توجه به اینکه این موسسات داخلی می‌توانند بر توانایی مدیران سیاسی برای انطباق با تغییرات محیط خارجی تأثیر زیادی بگذارند، پس تصمیم می‌گیرند که چه کسی، چه مقدار و در چه مرحله‌ای در فرآیند سیاست‌گذاری مشارکت داشته باشد.

۴. تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر خطوط لوله گاز

در این بخش، استراتژی انرژی روسیه را با تمرکز بر حوزه گاز مورد بحث قرار خواهیم داد و جزئیات پروژه خطوط لوله جریان جنوبی و نورد استریم و انگیزه‌های تجاری و سیاسی کرملین در پشت توسعه این دو پروژه را بررسی خواهیم کرد. سپس دیدگاه ایالات متحده در مورد گسترش زیرساخت گاز روسیه به اروپا بررسی می‌شود.

۴-۱. خطوط لوله جریان جنوبی و نورد استریم

جریان جنوبی یک پروژه متروک خط لوله روسیه است که هدف آن انتقال گاز طبیعی از روسیه به اروپاست. این پروژه بحث‌برانگیز توصیف شد و برخی استدلال کردند که برای تامین منافع استراتژیک مسکو از طریق افزایش وابستگی اتحادیه اروپا به گاز طبیعی روسیه طراحی شده است (Cohen, 2009: 3). دو سناریوی مخالف در مورد دلایل لغو پروژه وجود دارد: (۱) این خط لوله به دلیل ناسازگاری قانونی آن با بسته سوم انرژی اتحادیه اروپا به حالت تعلیق درآمده است (Munteano and Sarno, 2016).

(۲) دلیل واقعی تعلیق این پروژه، تشخیص روسیه است که خط لوله در شرایط اقتصادی کنونی برای تکمیل آن بسیار گران است (Kodouskova and Jirusek, 2041). با این حال، یک سناریو که به طور عمیق بررسی نشده است این است که این خط لوله لغو شد زیرا ایالات متحده آن را تهدیدی برای منافع خود در اروپا می‌دانست و فشار قابل توجهی بر شرکای اروپایی جریان جنوبی برای کنار گذاشتن این پروژه اعمال کرد. از سوی دیگر، نورد استریم یک در سال ۲۰۱۱ با موفقیت افتتاح شد و طرح‌های ساخت این خط لوله از سال ۱۹۹۷ در حال انجام است. زمانی که فنلاند و سوئد در نهایت توافق کردند که خط لوله از آب‌های سرزمینی آنها عبور کند، توسعه خط لوله تنش در اتحادیه اروپا را افزایش داد (Vernon, 2010) و انتقادهایی را از سوی دیگر اقیانوس اطلس به خود جلب کرد.

سند ES-2020 که توسط دولت روسیه در سال ۲۰۰۳ تصویب شد، نشان می‌دهد که رهبری سیاسی روسیه به بخش انرژی کشور به عنوان منبع مهمی برای قدرت اقتصادی و سیاسی خود می‌نگریست. این سند راهبردی روشن می‌کند که بخش انرژی کشور ابزاری برای هدایت نه تنها سیاست‌های داخلی، بلکه خارجی است. در این زمینه، ES-2020 اهمیت زیادی به توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل می‌دهد که به نوبه خود به روسیه اجازه می‌دهد تا صادرات منابع انرژی خود را به خارج از کشور افزایش دهد. در سال ۲۰۱۰، ES-2020 با استراتژی انرژی روسیه تا سال ۲۰۳۰ (ES-2030) جایگزین شد. ES-2030 اهداف و اولویت‌های جدیدی را برای توسعه بخش انرژی روسیه تعیین کرد و بازه زمانی آن را تا سال ۲۰۳۰ تمدید نمود. هدف استراتژی جدید انرژی روسیه «به حداکثر رساندن استفاده موثر از منابع طبیعی و پتانسیل بخش انرژی ... و حفظ رشد اقتصادی ... و تقویت موقعیت‌های اقتصادی خارجی کشور» است (Ministry of Energy of Russian Federation, 2010: 10). اگرچه احتمال کمی وجود دارد که بحران گازی روسیه و اوکراین نقشی در تصمیم‌گیری برای پالایش ES-2020 نداشته باشد. این امر به وضوح در بخش صنعت گاز مشهود است که به تلاش‌های دولت روسیه برای حذف خطرات ترانزیتی مربوط به صادرات گاز به اروپا اشاره می‌کند.

جریان جنوبی به عنوان بخشی از سیاست تنوع مسیر کرملین، پاسخی به اختلافات گازی سال ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹ با اوکراین بود. هدف این خط لوله، انتقال گاز طبیعی از سواحل روسیه - ایستگاه فشرده‌سازی برگووایا، از طریق دریای سیاه به سواحل بلغارستان بود (Gazprom, 2007). سپس بلغارستان را به صربستان، مجارستان و اسلوانی متصل کرده و از طریق یونان به شمال ایتالیا می‌رود و بلاروس، اوکراین و لهستان را دور می‌زند (Woehrel, 2009). این خط لوله برای غلبه بر ناامنی مسیر اوکراین طراحی شده است. این خط لوله به طول ۱۴۵۵ کیلومتر در خشکی در اروپا و ۹۲۵ کیلومتر در زیر آقیانوس کشیده می‌شد و مجموعاً ظرفیت انتقال ۶۳ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی را داشت. گازپروم پیش‌بینی کرد که هزینه ساخت بخش زیر آب ۱۰ میلیارد یورو باشد، در حالی که هزینه ساخت بخش خشکی ۶ میلیارد یورو برآورد شده است. در مجموع هزینه واقعی خط لوله ۶۵ میلیارد یورو بوده است (Umbach, 2014).

آغاز طرح‌های توسعه جریان جنوبی در واکنش به بحران انرژی در سال ۲۰۰۶، به عنوان بخشی از استراتژی روسیه برای تنوع بخشیدن به مسیرهای صادراتی خود رخ داد. استراتژی گسترش مسیرهای صادرات گاز در جریان موضوع ترانزیت سال ۲۰۰۹ بین روسیه و اوکراین حمایت بیشتری دریافت کرد. خط لوله جریان جنوبی ممکن است به عنوان جایگزینی برای خط لوله ای که از اوکراین می‌گذرد عمل کند و از انتقال مداوم گاز روسیه به اروپا و در

نتیجه تداوم هجوم درآمدهای ارزشمند حاصل از صادرات گاز به روسیه اطمینان حاصل کند. از نقطه نظر تجاری و مالی، می توان ادعا کرد که خط لوله در این شرایط خاص منطقی بود. طبق گزارش گازپروم (Gazprom, 2011)، حدود دو سوم از ظرفیت خط لوله برای تامین مصرف فعلی گاز اتحادیه اروپا اختصاص داده می شود، در حالی که یک سوم برای تحویل مقادیر اضافی اختصاص می یابد. این اشتباه است که بگوییم جریان جنوبی صرفاً یک پروژه سیاسی است، زیرا دلایل تجاری و مالی معتبری وجود دارد که اجرای آن را پشتیبانی می کند. با این حال، ساده اندیشی است که فرض کنیم سرمایه گذاری جریان جنوبی صرفاً بر اساس دلایل تجاری یا مالی است، بدون در نظر گرفتن انگیزه های سیاسی بالقوه برای توسعه خط لوله یا پتانسیل آن برای خدمت به اهداف سیاسی. با این وجود، مانند هر خط لوله نفت یا گاز دیگری، اگر ساخته شود، ممکن است به عنوان وسیله ای برای دستیابی به اهداف سیاست خارجی روسیه نیز عمل کند. کرملین به طور مداوم برنامه های خود را برای استفاده از منابع انرژی در حفاظت و ارتقای منافع خود در خارج از کشور آشکار کرده است. به عنوان مثال، سیاست خارجی فدراسیون روسیه (۲۰۰۸) به صراحت اعلام می کند که روسیه از تمام نفوذ اقتصادی، منابع و مزیت های رقابتی برای حفظ منافع ملی خود استفاده می کند. مسکو به طرز ماهرانه ای از اهرم انرژی خود برای جلوگیری از دستیابی اوکراین به وضعیت طرح اقدام عضویت در ناتو (MAP) استفاده کرده است (لیوتسکانوف و همکاران، ۲۰۱۳). به بیان دقیق تر، روسیه از ارتباطات انرژی دوجانبه خود با کشورهای کلیدی اتحادیه اروپا مانند آلمان، فرانسه و ایتالیا برای جلوگیری از هرگونه توافق در مورد اعطای وضعیت MAP اوکراین و گرجستان بهره می برد (Lyutskanov and Serafimova, 2013).

اگرچه پروژه جریان جنوبی برای روسیه دارای اهمیت اقتصادی و سیاسی است، اسناد استراتژیک مانند ES-2020 نشان می دهد که مسکو خط لوله نورد استریم را در اولویت قرار داده است. پروژه نورد استریم به ابتکار عمل برای ساخت یک سیستم خط لوله برای انتقال گاز طبیعی از طریق دریای بالتیک اشاره دارد و یک خط لوله گاز مستقیم است که روسیه را به اروپا متصل می کند. ظرفیت ترکیبی آن سالانه ۵۵ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی است. افتتاح خط اول در نوامبر ۲۰۱۱ و به دنبال آن خط دوم مربوطه انجام و در آوریل ۲۰۱۲ تکمیل شد. کل سرمایه گذاری این پروژه ۷٫۴ میلیارد یورو تخمین زده می شود که سهامداران ۳۰ درصد از وجوه را به عنوان سهم سهام و ۷۰ درصد دیگر را از طریق بازار تأمین می کنند. پروژه نورد استریم یک، به دلایل مختلف برای اروپا اهمیت زیادی دارد. مهمترین این اولویت ها تضمین عرضه بی وقفه گاز بیشتر به اروپا به منظور برآورده کردن رشد تقاضا در آینده است. آژانس بین المللی انرژی پیش بینی می کند که مصرف سالانه گاز طبیعی اتحادیه اروپا از ۳۰۷ میلیارد متر مکعب در سال ۲۰۱۱ به ۴۵۶ میلیارد متر مکعب تا سال ۲۰۴۰ افزایش یابد. اعتقاد بر این

است که نورد استریم یک می‌تواند حدود یک سوم افزایش تقاضای گاز اتحادیه اروپا را با پیوند دادن آن با بزرگترین ذخایر گاز جهان برآورده کند (Nord Stream, 2016). نورد استریم یک، در مقایسه با جایگزین‌های موجود، در حال حاضر هزینه‌های حمل و نقل را کاهش می‌دهد. دلیل اصلی ماندگاری اقتصادی نورد استریم، توانایی آن در کاهش نقش مسلط اوکراین به عنوان یک ارائه دهنده خدمات ترانزیت است. این تحلیل پیش‌بینی می‌کند که بیش از ۹۰ درصد گازی که از طریق نورد استریم یک منتقل می‌شود، از مسیرهای ترانزیت فعلی، به‌ویژه از اوکراین، هدایت می‌شود. اما برخی از محققان و تحلیلگران، خطوط لوله مانند نورد استریم یک را ابزاری استراتژیک می‌دانند که می‌تواند روسیه را در بازپس‌گیری نفوذ کاهش یافته خود در اروپای شرقی مرکزی تسهیل کند (Coalson, 2011).

۴-۲. دیدگاه ایالات متحده در مورد سیاست انرژی روسیه از سال ۲۰۰۵ تا

۲۰۱۴ با تاکید بر خطوط لوله

در دوران بوش، بازنگری در سیاست واشنگتن روسیه ناشی از فروش نظامی روسیه به رژیم‌های نامطلوب از نظر آمریکا، استفاده از انرژی به عنوان ابزاری برای سیاست خارجی، تلاش برای محدود کردن حضور ایالات متحده در منطقه پس از فروپاشی شوروی و تغییر کشور به سمت اقتدارگرایی بود (Graham, 2008: 4). به طور همزمان، روسیه ارزیابی مجدد استراتژی خود در قبال ایالات متحده را آغاز کرد که ناشی از اقدامات متعددی بود که واشنگتن انجام داد و باعث ایجاد نگرانی شد. اهداف ایالات متحده آمریکا قصد دارد سامانه دفاع موشکی در شرق اروپا مستقر کند. این اقدام، همراه با دخالت فزاینده واشنگتن در منطقه پس از فروپاشی شوروی و گسترش ناتو به سمت مرزهای روسیه، بی‌اعتمادی مسکو را تشدید کرده است. روسیه مظنون است که ایالات متحده در حال تلاش برای آسیب رساندن به منافع اقتصادی و امنیتی خود در منطقه همسایه خود است.

مورد اوکراین نمونه‌ای از استفاده استراتژیک از منابع انرژی به عنوان ابزاری برای اعمال نفوذ سیاسی برای مقابله با برداشت مسکو از گسترش اجباری نفوذ یورو آتلانتیک به سمت مرزهای سرزمینی روسیه بود. پس از انقلاب نارنجی (۲۰۰۴ - ۲۰۰۵)، که منجر به انتخاب ویکتور یوشچنکو، نامزد مورد حمایت ایالات متحده شد، مسکو محدودیت‌های انرژی اعمال کرد که اقتصاد اوکراین را تضعیف کرد. این امر با بهره‌گیری از اتکای اوکراین به منابع انرژی روسیه، با تحمیل قیمت‌های گزاف بر گاز و با توقف عرضه در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹ انجام شد (Newnham, 2013: 115). در این بین واشنگتن در مورد دستکاری احتمالی مسکو در عرضه گاز برای اهداف سیاسی ابراز نگرانی کرد، زیرا استفاده از انرژی به عنوان ابزار سیاست خارجی در مورد اوکراین موثر بود. با توجه به اتکای چندین کشور اروپای مرکزی و شرقی به گاز روسیه، ایالات متحده این نگرانی را داشت که روسیه بتواند از منابع

انرژی خود به عنوان ابزاری برای اعمال نفوذ سیاسی بر این کشورهای وابسته بهره‌برداری کند (Woehrel, 2010).

پس از بحران گازی بین روسیه و اوکراین در سال ۲۰۰۹، ایالات متحده بیشتر نگران اتکای اروپا به گاز طبیعی روسیه شد. در طول دوره تصدی اوباما، قانونگذاران کنگره به طور مداوم نگرانی خود را در مورد خطرات مرتبط با وابستگی فزاینده کشورهای اروپایی به منابع انرژی روسیه ابراز داشتند. واشنگتن نگران بود که مسکو بتواند از توافقات دوجانبه انرژی با کشورهای کلیدی اروپایی و اتکای آنها به گاز طبیعی روسیه برای اعمال نفوذ خود در قاره اروپا و تضعیف روابط ترانس آتلانتیک استفاده کند. بنابراین، واشنگتن هرگونه تشدید نفوذ روسیه در میان متحدان اروپایی خود را تهدیدی برای منافع خود در اروپا می‌داند. علاوه بر این، سیاست انرژی روسیه در منطقه پس از شوروی با اهداف ایالات متحده در منطقه همسو نبود (Woehrel, 2009, 15). خط لوله باکو-تفلیس-جیهان، خط لوله گاز قفقاز جنوبی، خط لوله ترکیه-یونان-ایتالیا، خط لوله جریان سفید، و خط لوله نابوکو (پروژه تحت حمایت اتحادیه اروپا)، همگی توسط ایالات متحده حمایت می‌شوند و هدف اصلی آنها کاهش وابستگی اروپا به روسیه است. اقدامات اضافی شامل ایجاد شورای انرژی اتحادیه اروپا و ایالات متحده و بازدیدهای دیپلماتیک مقامات برجسته ایالات متحده از شرکای اروپایی گازپروم، با هدف متقاعد کردن آنها برای صرف نظر از تلاش‌های خط لوله خود با گازپروم است. در واقع از دهه ۱۹۹۰، کشورهای غربی به فکر ایجاد خطوط لوله جایگزین هستند که عمدتاً از آذربایجان و ترکمنستان منشأ می‌گیرند. بعضی از مقامات آمریکا تاکید کرده‌اند که اهمیت خط لوله نابوکو برای ایالات متحده با خط لوله نفت باکو-تفلیس-جیهان قابل مقایسه است.

۵. پیامدهای تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر خطوط لوله برای ایران

بیش از چهار دهه روابط تنش‌آلود با غرب و بالاخص با آمریکا باعث شده است که ایران تقریباً سهم خود از بازار انرژی جهانی را از دست بدهد و به ویژه از سال ۲۰۲۰ به این طرف، شدیداً در بازار مزبور منزوی گردد. برای کشوری که بعد از روسیه صاحب دومین ذخائر گازی جهان است و نیز از دارندگان مهم منابع نفتی محسوب می‌شود، به صفر رسیدن فروش نفت و صادرات محدود گاز به دو کشور ترکیه و عراق، چالش بزرگی محسوب می‌شود. ضمناً نباید نقش ژئوپلیتیک و موقعیت جغرافیایی غیر قابل انکار ایران در حوزه انرژی در خاورمیانه و آسیای مرکزی را فراموش کرد؛ به نحوی که ایران را مرکز هارتلند انرژی و

¹. Heartland

محور بیضی انرژی^۱ خلیج فارس و دریای خزر تلقی می‌کنند (Kemp, 1997: 16). به عبارت دیگر، موقعیت سرزمینی ایران در حوزه انرژی، دال بر اهمیت موضوع ترانزیت انرژی و تاثیرات آن بر روند صادرات و واردات و به خصوص انتقال انرژی گازی از طریق خطوط لوله می‌باشد که کارشناسان آن را شاهرگ اساسی توسعه نامگذاری کرده‌اند (امیری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵۲) و همانطور که در بحث از دو پروژه جریان جنوبی و نورد استریم دیدیم، می‌توان آن را عامل نفوذ سیاسی محسوب نمود (سجادپور و صادقی، ۱۳۸۹: ۷۰)، پس استفاده از خطوط لوله به معنی افزایش ظرفیت‌های ژئواکونومی ایران به منظور تصاحب محوریت انرژی در منطقه و جهان (امیری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۴) خواهد بود.

این در حالی است که علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته در این زمینه، ایران در تحقق این اهداف موفق نبوده و به عبارتی نقش سازنده این کشور در بازار جهانی انرژی بسیار کم‌رنگ شده است (Koolae, 2011: 95-115) و نتوانسته در مقایسه با بعضی از همسایگان، جایگاه منطقه‌ای خود را ارتقا دهد. عوامل مختلفی در این زمینه دخالت دارند؛ از جمله سیاست به انزوا کشاندن ایران و کنار گذاشتن این کشور از مراودات و معاملات بزرگی منطقه‌ای و بین‌المللی توسط آمریکا از طریق فشارها و تحریم‌های اقتصادی و سیاسی که از زمان بحران دیپلماتیک بین دو کشور تا امروز ادامه داشته است. در واقع گفتمان غرب‌ستیز جمهوری اسلامی ایران و تجدیدنظرطلبی این کشور در نظم نوین جهانی و به چالش کشیدن اصول حاکم بر آن موجب شده است تا مناسبات ایران در منطقه و نظام بین‌الملل، با محدودیت‌های زیادی مواجه گردد. از جمله این محدودیت‌ها، مخالفت آمریکا با توسعه ایران در بخش انرژی است. به عبارت دیگر، آمریکا در تلاش است تا ایران را در زمینه صادرات و ترانزیت انرژی منزوی ساخته و منابع درآمدی را که از این طریق حاصل می‌شوند، مسدود نماید. مثال خط لوله صلح بین ایران، هند و پاکستان، مثال مهمی در این باره است. با توجه به این که هند دارای مصرف بالای نفت و گاز به عنوان محرکه اصلی برای توسعه و رشد اقتصادی خود است، بنابراین بخش وسیعی از واردات خود را مرهون آسیای مرکزی و خاورمیانه می‌باشد و در این میان، ایران نقش کلیدی دارد. با این حال، از سال ۲۰۰۶، به علت تحریم‌های آمریکا علیه ایران به بهانه پرونده هسته‌ای، هند نیز در مراودات خود با ایران در حوزه انرژی با موانع زیادی مواجه شده است (Pradhan, 2020: 65). همین امر در مورد پاکستان نیز صادق است؛ زیرا هم هند و هم پاکستان به دلیل تحریم ایران و فشارهای آمریکا، تاکنون نتوانسته‌اند به تعهدات خود در زمینه خط لوله صلح عمل کنند. آمریکا حتی پا را از این

¹. Energy ellipse

هم فراتر نهاده و از آلترناتیو خط لوله صلح، یعنی خط لوله تاپی حمایت کرده است (Begjao, 2021). در این مورد نباید تبعیت نسبی هند و پاکستان از سیاست‌های هژمونیک آمریکا را که به نام منافع ملی و اقتصادی انجام می‌شود، فراموش نمود و همین امر، دلیل بر تمایل این دو کشور به جایگزینی خط لوله تاپی با خط لوله صلح است (موسوی شفائی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۹).

در اینجا پای روسیه نیز به میان می‌آید. زیرا روسیه و ایران از یک طرف در زمینه به چالش کشیدن هژمونی آمریکا به خصوص در منطقه، با همدیگر اتفاق نظر دارند و به همین دلیل وابستگی متقابل اقتصادی این دو کشور باعث ائتلاف‌سازی به واسطه انرژی و خط لوله صلح گردیده است و از سوی دیگر روسیه، از زمان حمله به اوکراین در ۲۰۲۲ و متعاقب تحریم‌های غرب، تلاش دارد تا با فروش ارزان انرژی به هند (و نیز چین)، بازار این دو کشور را تصاحب نماید. این در حالی است که هم هند و هم چین، مشتریان عمده ایران هستند و بنابراین این خطر وجود دارد که ایران از وجود آنها محروم گردد (سلیمانی، ۱۴۰۱). همین امر در مورد عراق و ترکیه و تلاش روسیه برای تصاحب بازار آنها نیز صدق می‌کند؛ یعنی دو کشور مهم برای صادرات انرژی ایران. در واقع می‌توان گفت که سیاست روسیه در قبال انرژی ایران، دارای پیچیدگی است؛ زیرا از یک طرف روسیه به دنبال ارتقای روابط خود با ایران است و هر دو کشور برای خنثی‌سازی فشارهای غرب و آمریکا، به همکاری‌های استراتژیک روی آورده‌اند و از سوی دیگر، روسیه با بهبودی روابط ایران با جهان و غرب به طور غیر مستقیم مخالف است. نمود این مخالفت را می‌توان در گازرسانی ایران به اروپا مشاهده نمود؛ زیرا روسیه خواهان آن است تا این حوزه را تحت اختیار خود داشته باشد و در صورت توافق ایران با اتحادیه اروپا، برگ برنده خود را از دست خواهد داد. در مقابل، مراودات گازی ایران با اتحادیه اروپا، دارای مزایای دوطرفه است:

۱) مزایای مراودات گازی ایران با اتحادیه اروپا برای اروپا:

- کاهش وابستگی اروپا به گاز روسیه از طریق پیوستن به پارس جنوبی که بزرگترین میدان گاز طبیعی جهان است؛
- کاهش وابستگی ژئوپلیتیک اروپا به خاک روسیه، حتی در قالب نابوکو (زیرا خطوط لوله همچنان باید از روسیه و اوکراین بگذرند)؛
- برای اروپا، خطوط لوله مصر - عراق - ترکیه و مصر - اردن - اسرائیل نمی‌توانند به دلایل امنیتی و جغرافیایی، بلندمدت محسوب شوند؛
- خط لوله نابوکو با تهدیدات روسیه و نیز مشکلات ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی مواجه است؛

- راه‌اندازی خط لوله ایران به اروپا از مسیر ایران - ترکیه، از مشکلات و پیچیدگی‌های کمتری نسبت به سایر پروژه‌ها برخوردار می‌باشد (کریمی‌پور، ۱۳۹۱: ۴۵-۴۷).

۲) مزایای مراودات گازی ایران با اتحادیه اروپا برای ایران:

- بازار اروپا متنوع‌تر، نزدیکتر، امن‌تر، توسعه‌یافته‌تر و پایدارتر است؛
- علم اروپا به اهمیت بازار انرژی ایران و خطوط لوله گاز انتقالی این کشور باعث می‌شود تا اروپا از این کشور در عرصه بین‌المللی حمایت کند و در نتیجه روسیه و آمریکا مجبور شوند در سیاست‌های خود در قبال ایران، تجدید نظر کنند؛
- راه برای سرمایه‌گذاری‌های کلان و متنوع در ایران باز خواهد شد و ایران خواهد توانست صنعت نفت و گاز خود را از طریق فناوری پیشرفته و به روز اروپا بهبود ببخشد و به ویژه از میدین گازی مشترک بهره‌مطلوب ببرد، امری که بدون حضور شرکت‌ها و بانک‌های خارجی و بین‌المللی امکان‌پذیر نیست؛
- توان رقابت ایران با گازپروم افزایش خواهد یافت؛
- ایران در رقابت با آذربایجان، از ظرفیت‌های بیشتری استفاده خواهد کرد؛
- موقعیت ایران در منطقه احیا خواهد شد و در رقابت با همسایگان خود، با توانایی بیشتری عمل خواهد کرد؛
- در صورت اراده سیاسی از طرف حاکمان ایران، این کشور خواهد توانست در مقابل فشارهای روسیه مبنی بر دورنگهداشتن ایران از پروژه‌های گازرسانی به اروپا مقاومت کند که البته این امر مستلزم بازنگری در سیاست «نگاه به شرق» است (کریمی‌پور، ۱۳۹۱: ۴۸-۴۷).

اکنون بهتر می‌توان این مسئله را مطرح نمود که چگونه تضاد منافع روسیه و آمریکا بر سر خطوط لوله می‌تواند بر سیاست انرژی ایران تاثیر داشته باشد. در واقع در بدو امر اینطور به نظر می‌رسد که مخالفت آمریکا با توسعه انتقال انرژی روسیه به اروپا، مانند مخالفت این کشور با توسعه انتقال انرژی ایران به اروپاست؛ زیرا هر دو کشور با آمریکا در خصومت به سر می‌برند و هدف تحریم‌های این کشور هستند؛ امری که از زمان جنگ اوکراین، آشکال جدیدی پیدا کرده است؛ زیرا آمریکا همکاری‌های استراتژیک و نزدیکی دو کشور به همدیگر را تحمل نمی‌کند. از طرف دیگر، روسیه نیز که به دلیل حمله به اوکراین در توسعه دو طرح بزرگ جریان جنوبی و نورد استریم یک با مانع روبرو شده است، تلاش می‌کند تا ایران از این فرصت به نفع خود استفاده نکند؛ زیرا ایران در صورت تجدید نظر در دیپلماسی انرژی خود می‌تواند در بحران اوکراین موفق عمل نموده و روابط خود با اروپا را در زمینه ترانزیت انرژی احیا نماید. دیپلماسی انرژی یعنی استفاده ایران از منابع تولید انرژی خود به عنوان ابزار و وسیله

دیپلماتیک به منظور حضور در عرصه بین‌المللی. این حضور در قالب نظام اقتصادی عرضه و تقاضا و نیز تبدیل، منعکس می‌گردد و امنیت انرژی از جمله هدف‌های بلندمدت آن محسوب می‌شود. همانگونه که صالحی راد و همکاران نوشته‌اند، «کارکرد امنیتی وابستگی متقابل در حوزه انرژی به دیپلماسی انرژی نیز سرایت می‌کند و از برخورد مناقشه‌آمیز و درگیری جلوگیری می‌کند و یا کاهش می‌دهد» (صالحی راد و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۱۰). به عبارت دیگر، تجدید نظر ایران در اصول کلان سیاست خارجی خود و بهبود روابط با غرب که می‌تواند در صادرات و انتقال انرژی این کشور به اروپا نمود پیدا کند، باعث می‌شود تا روسیه منزوی تر گردد و در نتیجه نتواند از انتقال انرژی به اروپا از طریق خطوط لوله به مثابه یک اهرم فشار استفاده نماید. در این صورت، آمریکا نیز مجبور است در راستای مخالفت خود با خطوط لوله جریان جنوبی و نورد استریم یک، از آلترناتیوهای ممکن استفاده نماید. اما همانطور که دیدیم، ناباکو گزینه چندان مطلوبی نیست و در نتیجه آمریکا می‌تواند به گزینه ایران - که تا امروز با ابراز وجود آن مخالفت کرده است - فکر کند. البته این امر، مستلزم اراده ایران به برقراری روابط پایدار انرژی به اروپا و رهایی از تحریم‌های آمریکاست. شرکای اروپایی آمریکا نیز که به منابع انرژی نیاز شدید دارند و از جنگ اوکراین به این سو به دنبال قطع وابستگی خود به روسیه و تنوع بازار تقضای خود هستند، باید آمریکا را اقناع نمایند تا گزینه ایران را جدی بگیرد و در نتیجه با اذعان به اهمیت ایران، در سیاست‌های تحریمی خود تجدید نظر کند. در این صورت می‌توان از پیامد مثبت تضاد منافع روسیه و آمریکا بر سر خطوط لوله و ترانزیت انرژی برای ایران در قالب امکان تبدیل شدن ایران به شریک بزرگ انرژی به اتحادیه اروپا با چراغ سبز ایالات متحده، نام برد.

۶. انطباق تئوریک

چارچوب نظری پژوهش حاضر مبتنی بر رویکرد رئالیسم نئو کلاسیک است که با تلفیق بین متغیرهای ساختاری (سیستم بین‌الملل) و متغیرهای واحد محور (ادراکات رهبران، فرهنگ راهبردی و نهادهای داخلی) تلاشی برای تبیین رفتارهای سیاست خارجی کشورها دارد (Rose, 1998). این رویکرد به‌ویژه در تبیین رفتار کشورهایی با موقعیت ژئوپلیتیکی خاص مانند ایران، و در بستر رقابت میان قدرت‌های بزرگ مانند آمریکا و روسیه، از کارآمدی بالایی برخوردار است.

در سطح سیستمیک، رقابت میان آمریکا و روسیه در حوزه خطوط لوله گاز بازتابی از تلاش این دو بازیگر برای حفظ و گسترش نفوذ ژئواستراتژیک خود در اروپا و آسیاست. همان‌طور که رئالیست‌های نئو کلاسیک تصریح می‌کنند، دولت‌ها در پاسخ به محیط آنارشیک بین‌المللی، به‌ویژه در غیاب مرجع مقتدر جهانی، تلاش می‌کنند منافع امنیتی و اقتصادی خود را با استفاده از ابزارهایی چون انرژی دنبال کنند (Wohlforth, 2008). در این راستا، استفاده

روسیه از انرژی به عنوان اهرم فشار در قبال اروپا و تلاش آمریکا برای کاهش این وابستگی از طریق ترویج جایگزین‌هایی چون ایران، برآمده از منطق توازن قوا در محیط بین‌الملل است (Ripsman et al, 2016).

اما تبیین رفتار ایران تنها با تحلیل ساختاری ممکن نیست. رئالیسم نئو کلاسیک با تأکید بر نقش متغیرهای مداخله‌گر، مانند ادراکات رهبران و فرهنگ راهبردی، امکان تحلیل سیاست انرژی ایران را در زمینه تعاملات منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌سازد. سیاست خارجی ایران، به‌ویژه در حوزه انرژی، متأثر از ادراک تهدید از سوی آمریکا، گفتمان غرب‌ستیزانه، و تجربه‌های تاریخی از تعامل با غرب است. این ادراکات، به‌عنوان فیلترهای شناختی، مانع از بهره‌برداری ایران از فرصت‌های ساختاری ناشی از شکاف آمریکا و روسیه در بازار انرژی شده‌اند (Ripsman et al., 2016, pp. 61–63).

از سوی دیگر، نهادهای داخلی و ساختار تصمیم‌گیری ایران، که خود متأثر از نظام سیاسی خاص و ترکیب قدرت رسمی و غیررسمی است، در اتخاذ سیاست انرژی فعالانه نقش بازدارنده ایفا می‌کند. ساختار متکثر تصمیم‌گیری در سیاست خارجی و اقتصادی، نبود اجماع درون‌نخبگانی، و اولویت یافتن ملاحظات ایدئولوژیک بر ملاحظات ژئواکونومیک، منجر به فرصت‌سوزی در زمینه تعامل با اروپا شده است. (Snyder, 1996) در واقع، رئالیسم نئو کلاسیک توضیح می‌دهد که چرا علی‌رغم وجود فرصت‌های ناشی از رقابت میان قدرت‌های بزرگ، ایران نتوانسته از این شکاف برای ارتقای موقعیت خود در بازار انرژی اروپا بهره‌برداری کند.

در همین چارچوب، می‌توان گفت که تضاد منافع آمریکا و روسیه، از منظر رئالیسم نئو کلاسیک، یک موقعیت ساختاری فراهم کرده که ایران به‌واسطه متغیرهای داخلی و ادراکی از بهره‌برداری مؤثر از آن بازمانده است. در حالی که از منظر توازن قوا، ایران می‌تواند به‌عنوان یک بازیگر جایگزین در تأمین انرژی اروپا ایفای نقش کند، اما در عمل، ناتوانی در تطبیق سیاست خارجی با الزامات محیط بین‌المللی و ضعف در دیپلماسی انرژی، مانع تحقق این ظرفیت شده است (Rose, 1998; Ripsman et al., 2016).

بنابراین، اگرچه ساختار نظام بین‌الملل فرصت‌هایی برای ایران فراهم کرده است، اما استفاده از این فرصت‌ها مستلزم بازتعریف ادراکات سیاست‌گذاران، ایجاد انسجام درونی در نهادهای تصمیم‌گیر، و بازنگری در رویکردهای ایدئولوژیک است. به تعبیر دیگر، پیامدهای مثبت تضاد آمریکا و روسیه تنها در صورتی می‌تواند به نفع ایران تمام شود که تصمیم‌گیران این کشور اراده‌ای برای بهره‌برداری استراتژیک از فرصت‌های ساختاری و بازی در قالب دیپلماسی انرژی داشته باشند.

نتیجه گیری

یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که امنیت انرژی اروپا همچنان از مهم‌ترین اولویت‌های ژئواستراتژیک ایالات متحده محسوب می‌شود؛ اولیتی که با آغاز جنگ اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ تشدید شده است. ایالات متحده با درک تهدید ناشی از نفوذ انرژی‌محور روسیه در اروپا، تلاش کرده است تا از طریق اقداماتی نظیر تقویت دیپلماسی انرژی، حمایت از خطوط لوله جایگزین، و تشویق به تنوع منابع، اتکای اروپا به گاز طبیعی روسیه را به شدت کاهش دهد. این اقدامات از منظر رئالیسم نئوکلاسیک، بازتابی از رقابت قدرت‌های بزرگ در محیط آنارشیک بین‌الملل است که در آن انرژی نه تنها یک کالای اقتصادی، بلکه ابزاری راهبردی در خدمت بازتوزیع قدرت تلقی می‌شود. در این میان، مطالعه موردی خطوط لوله جریان جنوبی و نورد استریم یک، نشان می‌دهد که این رقابت ژئوپلیتیک، تأثیرات مستقیمی بر سیاست انرژی اتحادیه اروپا و تدوین استراتژی‌های امنیت انرژی داشته است. در سطح نظری، چارچوب رئالیسم نئوکلاسیک با تلفیق متغیرهای ساختاری (رقابت روسیه و آمریکا) و ملاحظات واحد محور (ادراک تصمیم‌گیران و الزامات سیاست داخلی)، تحلیل دقیق‌تری از رفتار سیاست خارجی کشورهایی نظیر ایران ارائه می‌دهد. در خصوص ایران، موقعیت ژئوپلیتیک و ذخایر عظیم انرژی این کشور، آن را به گزینه‌ای بالقوه برای ایفای نقش جایگزین در تأمین انرژی اروپا بدل ساخته است. با این حال، دو مانع اصلی در برابر تحقق این ظرفیت وجود دارد: نخست، تداوم تنش با غرب و به‌ویژه آمریکا که منجر به تحریم‌های گسترده و محدودیت در صادرات انرژی و مشارکت در پروژه‌های بین‌المللی گازی شده است؛ و دوم، هم‌راستایی ژئوپلیتیک ایران با روسیه در چارچوب مخالفت با هژمونی آمریکا، که پس از بحران اوکراین به اتحاد استراتژیک موقت تبدیل شده و با مخالفت شدید غرب همراه بوده است. از سوی دیگر، از آنجا که ایالات متحده به دنبال کاهش نفوذ روسیه در بازار انرژی اروپا است، تقویت نقش ایران در این عرصه می‌تواند با منافع راهبردی آن نیز هم‌راستا باشد، مشروط بر آن‌که سیاست‌گذاران ایرانی با درک تغییرات در موازنه قدرت و بازاندیشی در اولویت‌های سیاست خارجی، مسیر تنش‌زدایی و تعامل هدفمند با اروپا را پی بگیرند. بر همین مبنا، در چارچوب نظری رئالیسم نئوکلاسیک، تحقق پیامدهای مثبت ناشی از تضاد منافع آمریکا و روسیه برای سیاست انرژی ایران، تنها در صورت شکل‌گیری «اراده سیاسی» در سطح داخلی و «اصلاح ادراکات راهبردی» در میان نخبگان حاکم ممکن خواهد بود. به عبارت دیگر، ایران می‌تواند از گسست ساختاری میان روسیه و غرب به نفع بازتعریف نقش خود در معادلات انرژی بهره‌برداری کند؛ اما این مهم تنها زمانی امکان‌پذیر است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی با رویکردی واقع‌گرایانه و اقتضایی، از ظرفیت‌های دیپلماسی انرژی به‌عنوان ابزاری برای تعامل سازنده با اروپا و کاهش انزوای بین‌المللی استفاده

کند. در غیر این صورت، فرصت ناشی از تضاد منافع قدرت‌های بزرگ نیز به تهدیدی برای استمرار انفعال ایران در بازار انرژی جهانی بدل خواهد شد.

استناد به این مقاله: الحاجم، احمد، اسماعیلی، بشیر، هادی حمیدی الشکراوی، علی، اقارب پرست، محمدرضا. (۱۴۰۴). تضاد منافع آمریکا و روسیه بر سر خطوط لوله گاز و پیامدهای آن برای سیاست انرژی ایران، *فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۹(۷۰)، ۲۶۴-۲۸۷.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

- Snyder, G. H. (1996). Process variables in neorealist theory. *Security Studies*, 5(3), 167–192.
- Umbach, F. (2014) 'EU's credibility at stake over South Stream pipeline', *United Europe*, August 25. Available at: <https://www.united-europe.eu/news-and-opinions/what-others-write/eus-credibility-at-stake-over-south-stream-pipeline/> (Accessed: December 29, 2017).
- Vernon, C. (2010) "The New European Gas Pipeline That's Threatening To Whack Putin At The Knees", *Business Insider*, February 1. Available at: <http://www.businessinsider.com/the-new-european-pipeline-thats-threatening-to-whack-putin-at-the-knees-2010-2?IR=T> (Accessed: March 19, 2017).
- Wohlforth, W. C. (2008) "Realism and foreign policy", in: Smith, S., Hadfield, A. and Dunne (2008), *Realism and Foreign Policy*, Oxford University Press.
- Wohlforth, W. C. (2008). Realism and foreign policy. In S. Smith, A. Hadfield, & T. Dunne (Eds.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* (pp. 35–53). Oxford University Press.
- Koolae, E. (2011). "Iran's role in energy security at regional and global levels". *Iranian Economic Review*, 15(28), 95-115.
- Lynch III, T. (2020) *Strategic Assessment 2020: Into a New Era of Great Power*
- Lyutskanov, E., Alieva, L. and Serafimova, M. (2013) *Energy Security in the Wider Black Sea Area - National and Allied Approaches*. Amsterdam: IOS Press BV.
- Ministry of Energy of the Russian Federation (2010), *Energy Strategy of Russia for the period up to 2030*. Moscow: Institute of Energy Strategy. Available at: [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf) (Accessed: January 6, 2018).
- Munteanu, D., Sarno, C. (2016) 'South Stream and Nord Stream 2', *Revista de asociacao portuguesa de estudos europeus*, 2016/11/01.
- Newnham, R. E. (2013) 'Pipeline politics: Russian energy sanctions and the 2010 Ukrainian elections', *Journal of Eurasian Studies*, 4(2), pp. 115-122.
- Nord Stream 2 AG (2016) Joint Press Release of ENGIE, Gazprom, OMV, Shell, Uniper, Wintershall and Nord Stream 2 AG. Available at: <https://www.nord-stream2.com/media-info/news-events/joint-press-release-of-engie-gazprom-omv-shell-uniper-wintershall-and-nord-stream-2-ag-22/> (Accessed: August 19, 2017).
- Perovic, J., Orttung, R.W. and Wenger, A. (2009) *Russian Energy Power and Foreign Relations, Implications for conflict and cooperation*. Abingdon: Routledge.
- Pradhan, Sanjay Kumar (2020), *India's Quest for Energy Through Oil and Natural Gas: Trade and Investment, Geopolitics and Security*, Singapore: Springer.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.